

Лариса Безобразова

НАШ ЗЕМЛЯК ЛЕОНІД БРАЗОВ

Цього високого кремезного чоловіка знали корінні полтавці, часто бачили, як він, накульгуючи, швидкою ходою простує центральними вулицями міста. Проте мало хто здогадувався, що в нього немає ноги і ходити йому дуже важко. Інші знали його як принципового керівника, пристрасного публіциста. І багатьом він був відомий як письменник, чії книжки ніколи довго не лежали на полицях магазинів. Йдеться про Леоніда Бразова, чие життя було пов'язане з нашим містом, яке він оспівав під іменем Прослави і яке ніколи надовго не залишав, – за одним винятком, про який скажемо далі.

Народився він 9 листопада 1916 року у селі Велике Ладижене Машівського району в родині селянина Михайла Сидоровича Дудченка і його дружини Софії Купріянівни, у дівочтві Арсененко. Родина, як на той час, була освіченою. Рід батька одною гілкою йшов від козаків, другою – від кріпаків. Та в цій останній був дід Мефодій, який викупився сам, викупив з кріпацтва й родину. Михайло Дудченко, як ми би тепер сказали, був із культурних хазяїв, наймитів не мав, бо й не потребував: купував і використовував сільськогосподарську техніку, мав двоє чи троє коней, читав агрономічні журнали, намагався вести господарство на науковій основі. Софія закінчила церковно-приходську школу (а для сільської дівчинки це дуже багато), мала безперечні педагогічні здібності (коли вчителька хворіла, вона її заміняла, й учні зверталися до неї “господиня вчителька”, і це вона пам'ятала все життя), цікавилася літературою і взагалі мистецтвом. А два її брати мали справжню освіту – Петро був ветеринарним лікарем (його сліди загубилися на полях Першої світової війни), а Терентій – бухгалтером (він доживав свій вік у Москві, там і похований).

Збереглося фото, де зображено подружжя Дудченків зі старшим сином Василем (Леонід ще не народився). І Михайло, і Софія були помітною парою: обоє високі, ставні, красиві. Мабуть, вони були й щасливими. Проте тривало це недовго. Михайло захворів на тиф і невдовзі помер. Можна твердити, що ця передчасна смерть врятувала його від розкуркулення. Молода жінка, забравши своїх двох ще зовсім дрібних синів, переїхала до брата Терентія Арсененка в Полтаву. Жилося їм

тут важко, варто згадати, що Софія навіть працювала пожежником, але знову ж таки цей переїзд врятував їм життя, бо під час голоду на початку 1920-х у місті було легше, ніж у селі. Взагалі, коли вивчаєш біографію Леоніда Бразова, дивуєшся великій кількості щасливих збігів, поворотів долі, символічних дат, – ми ще переконаємося у цьому. Мабуть, доля берегла його, аби він зміг виконати своє життєве призначення [3; 4; 5; 9].

Згодом Софія знову вийшла заміж. Її другий чоловік теж був колоритною фігурою. Познайомилися вони в Ленінграді (Петербурзі), куди жінка (не близький світ!) приїхала для натурального обміну. Безобразов Петро Лаврентійович був родом з-під Петербурга, напівросіянин, напіввестонець. До князів Безобразових відношення не мав (а це була родовита і багата сім'я, згадки про яку зустрічаються вже з XIV століття). Звідки таке прізвище – то окрема й цікава історія. Петро Безобразов був учасником Кривавої неділі 1905 року ще зовсім молодим хлопцем, знав попа Гапона, служив у царській армії, з рядових дослужився до якогось нижчого офіцерського чину (що потім дало підставу називати його царським офіцером). Він закохався в Софію, за нею приїхав у Полтаву, де й прожив майже все життя, працюючи то слюсарем, то шофером; мав золоті руки і володів майже всіма робітничими професіями. Узяв за себе вдову з двома дітьми, молодшого усиновив, бо старший уже торував власний шлях. Так Леонід Михайлович Дудченко перетворився на Леоніда Петровича Безобразова, відомого тепер під псевдонімом Леоніда Бразова. А старший брат його так і залишився Василем Михайловичем Дудченком. Від цього другого шлюбу 1924 року народилася донька Лариса, улюблена сестра Леоніда. Він так її любив, що й свою першу доньку назвав її іменем, Ларисою. Доля розкидала родину. Василь жив і помер у Горькому (Нижньому Новгороді), Леонід – у Полтаві, Лариса й тепер мешкає у Казані, двоюрідна сестра Клавдія (Арсененко), батьки якої допомагали Софії піднімати синів, – у Москві [1].

Свого батька Михайла Леонід майже не пам'ятав (йому було три роки, коли той помер), справжнім батьком йому став вітчим, який і виховав, і вигодував. Вони були дуже

різними – Софія Купріянівна і Петро Лаврентійович, та все життя прожили в злагоді. Говорили різними мовами – вона правильною українською, він теж правильною, але російською. Співали різних пісень. У Безобразова був тенор, він любив російські народні пісні, як-от “Над срібляною рекою, на золотім пісочку...”, а його дружина – “Ой, дівчино, шумить гай...”. Він навіть був набагато нижчий зростом. Але поважали одне одного, і ця поважлива атмосфера впливала і на їхніх дітей.

Леонід намагався якомога швидше зіпнутися на власні ноги. Після СШ № 6 закінчив фабзавуч, трохи попрацював слюсарем на заводі “Метал” (тепер турбомеханічний), закінчив робітфак, вступив до будівельного інституту, швидко зрозумів, що це не його, і кінець кінцем став студентом філологічного факультету ІНО (тепер педуніверситет).

Це вже були 1930-і роки, коли розкручувався маховик сталінських репресій. Як і інші викладачі та студенти, другокурсник Леонід Безобразов був заарештований – 4 квітня 1938 року за приналежність до троцькістської організації (за пізнішим формулюванням – до Спілки визволення України) та український буржуазний націоналіст, що буцімто готував замах на Сталіна і Калініна й розповідав антирадянські анекдоти. Кримінальна справа, заведена на Безобразова, не поповнилася з його вуст жодним новим прізвиськом, хоч звинувачення на свою адресу змушений був визнавати. Але за першої ж можливості письмово заявив, що ці самозвинувачення вибивалися через фізичний і моральний тиск. Так, один зі слідчих, до речі, сусід по двору, мав звичку гасити цигарку об чоло юнака. Він потім швидко зник: чи кудись виїхав, чи й самого посадили. У буцегарні Леонід просидів майже рік. До суду справа так і не дійшла, але не тому, що матеріалів було недостатньо: звинувачення виглядали надто безглуздо (де полтавський студент, який нікуди не виїжджав з рідного міста, а де Сталін і Калінін, щоб готувати на них замах?). Звільненню сприяла “переміна декорацій” – на зміну Єжову прийшов Берія, найкривавіший кат в історії Радянського Союзу. Але ця подія позитивно вплинула на долю Безобразова. Своє правління Берія почав з невеличкої амністії, паралельно заарештувавши майже всіх своїх попередників. Звільнили й Леоніда – за недоведеністю складу злочину. Але яка гірка іронія долі! Людину (не будемо називати її прізвиська), яка дала брехливі, наклепницькі свідчення проти нього, на той час уже встигли розстріляти [6].

Після звільнення ще зовсім молодий Безобразов, який нічим себе не заплямував, екстерном закінчив інститут і поїхав на Донбас працювати сільським учителем. Так почалася п’ятирічна його відсутність у Полтаві. Два роки – село Новоіванівка, і три роки – війна, на яку пішов добровольцем улітку 1941 року. Європу пройшов пішки, а часто й тягнути на собі гаубицю, бо був артилеристом. Три роки провів на передовій, перед піхотою (бо це були не “катюші”, які могли базуватися і в тилу, а так звана “мала” артилерія). За спогадами фронтових побратимів, був абсолютно безстрашним і вмілим командиром. Мав багато фронтових нагород, зокрема й тих, якими нагороджуються за особисту хоробрість. Тут же почався і його літературний шлях, тут виник і його псевдонім – Леонід Бразов: просто телефоніст недочув першої частини прізвища, адже матеріали до газети часто передавалися проводами. От з Безобразова і вийшов Бразов.

А можливо, як літератор він народився трохи раніше – у казематах НКВС. За спогадами сусідів по камері, він вечорами спочатку з власної ініціативи, а потім на прохання і навіть вимогу співкамерників розповідав їм твори Жуля Верна, Джека Лондона, Фенімора Купера, Майна Ріда і багатьох інших письменників. Студент-філолог розповів усе, що знав, а тоді почав вигадувати сам: пішов шляхом, що й пізніше Роберт Штільмарк, який у такий спосіб спочатку розказав, а потім записав свій знаменитий роман “Нащадок із Калькутти”. А на фронті Леонід Бразов спочатку виступав як поет. Знову зі спогадів: вірші він писав легко, прямо на передовій, схилившись на коліно. Іноді навіть фронтові зведення (скільки залишилося боєприпасів, чи є поранені тощо) складав у віршах і так передавав по проводах начальству на КП. Деякі ті вірші зберегли фронтові друзі й сестра Лариса, хоч сам він поетом себе не вважав. Воював загальом хоч і нелегко (у болотах на Волховському фронті, снігах під Сталінградом, у нестерпну жару в Криму), але щасливо, без поранень – аж до серпня 1944-го. На території сучасної Литви, а тоді Східної Пруссії, підірвався на протипіхотній міні – відірвало стопу, спливав кров’ю... Його винесли з поля бою, та почалася гангрена. Сім разів ногу вкорочували, щоб урятувати. І це вдалося, коли вже нога лишилася до коліна. Усе подальше життя він ходив на протезі (вагою 12 кг), ремонтуючи його чи не щодня, але майже ніколи не користувався ціпком, тож мало хто здогадувався, що в ньо-

го немає ноги. Так завершилася єдина тривала відсутність Леоніда Бразова в Полтаві. І так завершилася його війна у житті, щоб розпочатися у творчості, бо саме вона стала однією з провідних тем письменника [7].

Після року поневіряння по госпіталях навесні 1945 року Леонід Бразов повертається в рідне місто, щоб зостатися тут назавжди, змалювати його у творах, стати відомим письменником і ...тут упокоїтися.

Із травня 1945 року починає працювати в обласній газеті “Зоря Полтавщини” – спочатку літпрацівником, а потім відповідальним секретарем. Із журналістикою пов’язане все його подальше життя. Він, зокрема, започатковував молодіжну газету “Комсомолец Полтавщини”, працював на радіо, очолював видавництво. І навіть потім, коли перейшов на творчу роботу, не поривав зв’язків із журналістикою: до останнього року життя друкувалися його публіцистичні статті, лунали передачі за його творами на обласному радіо. Вони були присвячені різним темам, зокрема історії Полтави і України, назвам вулиць, нашому обов’язку перед історичною пам’яттю предків, культурі українського мовлення. (До речі, Л. Бразов, на думку дослідників його творчості, сам був неперевершеним стилістом, вимогливим до себе і до інших. А вже про Бразова-редактора взагалі ходили легенди, як про це свідчать спогади його колег по перу, у тому числі й молодших, твори яких він редагував, давав цінні поради, рекомендував до друку і до вступу в Спілку письменників України.) Ці публікації розпорошені по різних обласних і республіканських виданнях і ще чекають, щоб їх зібрали й систематизували. Ось тільки один факт. “Полтавський вісник”, уміщуючи в номері 15 (334) за 11–17 квітня 1997 року некролог на смерть Л. Бразова, на тій самій сторінці опублікував і його статтю, що вже певний час знаходилась у редакційному портфелі й називалася дуже символічно: “Вся моя слава – Україна...”, з підзаголовком – “Чи буде літературна премія імені Панаса Мирного?” Слова, винесені автором у заголовок, належать нашому землякові Панасу Мирному, людині скромній і неспублічній. У цьому схожим на нього був і Леонід Бразов, якщо це стосувалося його самого. А от за інших ходив по інстанціях (на одній нозі!), доводив, аргументував і зрештою домагався свого. І премія імені Панаса Мирного була заснована, але вже після смерті Бразова.

Зараз, із відстані 10 років, коли вже з нами немає літератора, ця стаття набула особливого значення. Вона читається як маніфест чи за-

повіт самого автора. Показово, які слова Панаса Мирного вирішив процитувати, які поставив у назву. “Вся моя слава – Україна”... А далі Бразов наводить слова класика в такому контексті: “У Панасі Мирному надзвичайна скромність поєднувалася з гарячою любов’ю до своєї поневоленої країни, до знедоленого народу, до рідної мови. Коли один з дослідників його творчості звернувся з проханням надіслати біографічні дані, то одержав таку відповідь: “Про своє життя не подаю ніяких звісток, бо думаю, що не в тому вага й сила, а в моїх працях, які появились в світ або коли-небудь появляться”. Не гріх би ці слова взяти за правило декотрим із сучасних літераторів, які носяться зі своїми ювілеями, мов курка з яйцем, самі ж організують своє шанування, до якого громадськість не має жодного відношення”.

Сам Бразов ухилився від ювілеїв, і навіть його 80-річчя громадськість міста відзначила вже після смерті митця. Та й більш-менш розлогої біографії не написав – тільки службові документи для відділу кадрів. А можливо, й не відчував у тому потреби, бо його життя – у книжках, і тому продовжується. У цитованій вже статі Бразов зауважував: “Талановиті твори Панаса Мирного западали читачам у душу, пробуджували їхню національну свідомість (якої й зараз ще бракує), прищеплювали любов до рідної мови (яка й зараз ще потребує підтримки та захисту), увійшли до золотого фонду нашої літератури, являють високий взірць патріотизму його автора. “Вся моя слава – Україна, – писав він в одному з своїх листів, якби я міг хоч на мачину добра їй зробити, то б мені була і слава, а більшої не хочу”. На жаль, ці слова так і не стали девізом для багатьох можновладців, які розпинаються з усіх трибун про свою любов до простого люду, а дбають лише про те, щоб побільше загарбати народного добра.

Та цур їм, не про них мова” [2].

Своєї останньої статті Л. Бразов уже не побачив, але сьогодні сприймається вона як творчий і життєвий підсумок цієї людини, письменника, громадянина...

Навесні 1945 року в Полтаву повернулася і сім’я Леоніда – батьки, сестра Лариса. Майбутня його дружина Катерина Клітна згадувала їх першу зустріч на вулиці біля редакції “Зорі Полтавщини”: старий, худий, з ціпком... Вона вирішила, що це старець...

Із перших повоєнних років Бразов починає працювати як драматург і прозаїк. Доля його п’єс виявилася нещасливою. Він плідно

працював над ними під час хрущовської відлиги, деякі були прийняті до постановки, почалися навіть репетиції, та поки “провінція” розкачалася, часи змінилися, твори стали “неактуальними”. Та письменник назавжди залишився шанувальником театрального мистецтва, відвідував із сім’єю всі прем’єри, писав рецензії, підтримував знайомство з режисерами Віталієм Смоляком і Борисом Прокоповичем, приятелював з акторами Галиною й Олександром Некрячами, Тамарою Кисляковою, Петром Лисенком та ін. І назавжди зберіг драматургічний підхід у літературній справі: у його прозових творах можна знайти драматургічні вставки, та навіть і прозовий текст часто монтується, так би мовити, “покадрово”, з урахуванням специфіки сцени.

А от як автор оповідань, повістей, романів Леонід Бразов зумів посісти достойне місце в сучасній українській літературі. За життя ним видано 21 книжку загальним накладом понад 700 000 примірників. Вони виходили в основному у видавництвах Києва і Харкова накладом 50–75 тисяч. Художні твори малої форми або фрагменти майбутніх книжок друкувалися і в газетах, журналах, альманахах. Бібліографія виданих його творів перевершує 130 одиниць. А ще залишилося багато ненадрукованих, і вийшли вони тільки зараз – до 90-річчя митця.

Леонід Бразов був людиною організованою, дисциплінованою і роботящою. Як і його улюблений письменник Джек Лондон, він працював щодня: здоровий чи хворий, у свята й будні, наодинці чи коли в домі гості. Три сторінки в день – це була його норма. Інколи більше, але менше – ніколи. Однак це тільки перший етап роботи. Його особисті архіви містять багато допоміжних, підготовчих матеріалів, сюжетні схеми, характеристики персонажів – і багато варіантів творів з авторськими правками.

Бразов був людиною виконаних планів у житті і творчості. В останні роки він говорив: “Живу до вісімдесяти років”. Так і сталося. Він пішов за життєвий пруг на початку свого 81 року. І залишив архів у повному порядку. У тому числі й більше десятка абсолютно нових або кардинально доопрацьованих творів. У своїх неопублікованих текстах, звичайно, трохи інший, масштабніший, місцями більш відвертий, більш категоричний, більш мудрий і багатогранний. А проте своїм головним творчим установкам він не зраджує. Це письменник, який дає читачеві позитивний ідеал. Його герої – живі люди, з позитивними й не-

гативними рисами, вони сумніваються, помиляються, мучаться каяттям. Але читач завжди точно знає, хто хороша людина, а хто погана, кого можна наслідувати, “життя робити” з кого. Це дуже важлива й цінна риса, особливо в наші розбурхані й непевні часи.

Загалом же творчість Леоніда Бразова можна поділити на кілька напрямків. По-перше, воєнний. Війна зранила Леоніда, але й зробила його мужнім, сформувала як письменника; у багатьох творах вона присутня – прямо чи опосередковано (“Перший гарт”, “Пороги”, “Так далеко, так близько”). Знайшли місце у творчості письменника і твори, присвячені більш давній минувшині (“Фортеця”, “Тимко”, “Недописані сторінки”). Вагомо заявлена й тема сьогодення. Письменник працював у літературі більш як піввіку, так що й сьогодення це різне, і повоєнне, і періоду “розвинутого соціалізму”, і “перебудова”, і незалежна Україна (“Паралельний світ”, “Розсіяне світло”, “Тамрі”). Не чужою була йому й тема дитяча (“Фортеця”, “Тимко”, “Тамрі”). Останній період творчості демонструє нам глибокого митця, зі своєрідним світовідчуттям, власною життєвою філософією, яка часом реалізується в метафізичному плані. В останніх його творах дослідники знаходять гоголівські та булгаковські мотиви. Але ця проблема, як взагалі творчість Леоніда Бразова, ще потребує спеціальних досліджень.

Він прожив символічне життя, у якому було багато дивних збігів і дат. Народився 9 листопада, коли завершилася земна путь улюбленого Джека Лондона. Заарештований був у ніч із 3 на 4 квітня 1938 року – у цю ж ніч 1997-го зупинилося його серце. 15 лютого 1939 року ув’язненого Леоніда Безобразова було звільнено. А 15 лютого 1951 року народилася його донька Наталія, і це теж був щасливий день його життя. 9 листопада 1998 року на будинку, де мешкав письменник, було встановлено меморіальну дошку (на день його народження). І цей-таки день уперше за наказом президента почали відзначати як День української мови і писемності...

Минуло 10 років з дня смерті Леоніда Петровича Бразова (Безобразова). Але його пам’ятають полтавці. І за життя він не був обділений увагою: за неповними даними, бібліографія публікацій про письменника становить майже 150 позицій. Книги його розкупувалися швидко, за кілька місяців. І зараз вони не залежуються на полицях бібліотек. Як уже згадувалося, на будинку, де він меш-

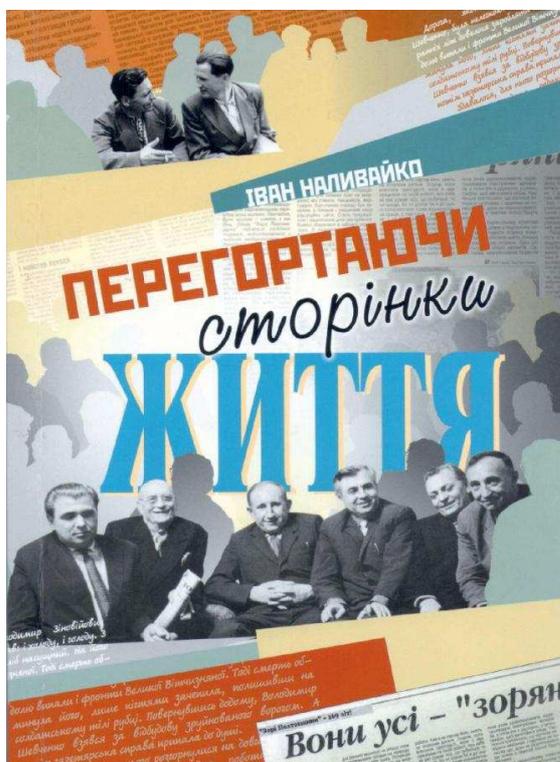
кав майже піввіку (1963–1997), по вул. Леніна 11/21, встановлено меморіальну дошку (худ. Т. М. Кусайло, арх. М. І. Калінін, вони ж автори надгробку), одна з вулиць Полтави також названа ім'ям письменника.

До 90-річчя з дня народження Леоніда Бразова було випущено книгу про нього – «Батько», де вміщено біографічні матеріали, наукові розвідки про його творчість, спогади фронтових побратимів, письменників, артистів, громадських діячів, науковців. Опубліковано також 2 томи його вибраних творів, переважна більшість яких за життя автора не друкувалися. Було проведено всеукраїнську науково-практичну конференцію «Відлуння голосу Леоніда Бразова», учасники якої висловили пропозицію про заснування обласної літературної премії імені Леоніда Бразова. З великим успіхом пройшли в педуніверситеті, студентом якого він колись був, літературний вечір «Леонід Бразов – людина, письменник, громадянин» та в театрі імені М. В. Гоголя зачітання Слов'янського клубу «Мій батько». Ці події висвітлювалися на сторінках полтавських газет, по радіо й телебаченню.

Література

1. Бразов Леонід. Батько / Л. Бразов. – Полтава: АСМІ, 2006. – 408 с.
2. Бразов Леонід. «Вся моя слава – Україна...». Чи буде літературна премія імені Панаса Мирного / Л. Бразов // Полтавський вісник. – 1997. – № 15 (334). – 11–17 квітня.
3. Жовнір Наталія. Відлуння голосу Леоніда Бразова / Н. Жовнір // Вечірня Полтава. – 2006. – № 45 (715). – 9 лист.
4. Єрмак Олександр. Нелегка доля – бути українським письменником / О. Єрмак // Трудова Полтавщина. – 2006. – № 43 (279). – 10 лист.
5. Лобурець Василь. Миттєвості одного життя / В. Лобурець, А. Безобразова // Рідний край. – 1999. – № 1. – С. 54–57.
6. Пащенко Володимир. Народився під щасливою зіркою (одна сторінка біографії Леоніда Бразова) / В. Пащенко // Слов'янський збірник. – Полтава, 2006. – Вип. 5. – С. 262–276.
7. Писатели Украины в Великой Отечественной войне: Библиографический справочник. – К.: Рад. письм., 1985. – С. 49.
8. Письменники Радянської України. 1917–1987. – К.: Рад. письм., 1988. – С. 87.
9. Цебрій Віталій. Письменник. Журналіст. Вигогливий до себе і до інших... / В. Цебрій // Полтавський вісник. – 2006 р. – № 44 (903). – 3 лист.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Наливайко І. М. Перегортаючи сторінки життя / Іван Наливайко. – Полтава: Дивосвіт, 2010. – 208 с.

Книга відомого полтавського письменника, журналіста, редактора, лауреата обласної літературної премії імені Леоніда Бразова в номінації публіцистика містить яскраві й хвилюючі нариси про талановитих сучасників автора, здебільшого – людей непрості долі: Д. Бабанського, Л. Бразова, Ф. Гаріна, О. Ковіньку, Д. Луценка, П. Панча, В. Срібного, О. Чучу, О. Юренка та багатьох інших. Розділ «Нотатки про колишні диктаторські порядки» висвітлює реалії газетярської праці за тоталітарного режиму, містить спогади із живого журналістського життя.

Іван Наливайко несе правду сучасникам, якою хоче спонукати молоде покоління до неперехідних цінностей і прогресивних світоглядних орієнтирів.

Для широкого кола читачів.